

ciálódás még nem jutott el ideig, Misztótfalusinak a betűöntéssel, a könyvnyomtatással és könyvkiadással, sőt még a könyvek árusításával is törődnie kellett. De tehetsége, páratlan és sokoldalú fölkészültsége, roppant munkabírása éppen őt — s csak őt — egy ilyen földatra valósággal predestinálta, s ő föllismervén hazája tényleges igényeit, időt, fáradságot s pénzt nem kímélve, akadályokat nem ismerve fogott a nagy munkába. Kiadványai tartalmi s formai igényességével akarja megteremteni azt az olvasóközönséget, amely azután a németalföldihez hasonlóan magától igényelje az ilyen könyveket. S tudta, hogy ez egyes-egyedül az anyanyelvi műveltség elterjesztésével és elmélyítésével történhet. „Misztótfalusi Kis Miklós az anyanyelvű művelődés nagy úttörőjeként volt a technikai haladás akkor legfrissebb újdonságainak európai jelentőségű közvetítője a hazai fejlődésben.” Így, s ezért: „éppen az európaiság és a gyökeresen helyi valóság tökéletes egybekapcsolása” miatt időszerű Kis Miklós személye és életműve ma is. És csak ez az időszerűség világosítja meg a *Mentség* igazi jelentését és jelentőségét. Mert az Erdélybe hazatérő Kis Miklós „az európai nyomdászat központjából, tapasztalat és munkaeszköz formájában, mindent magával hozott, amivel az itthoni könyvkiadást korszerűsíteni lehetett volna. A feudalizmus kori erdélyi nyomdászat számára nem adódott még egy ilyen kedvező alkalom lemaradása behozására. Misztótfalusi Kis ellenségei tehát nemcsak egy igaz embert hajszoltak korai halálba, hanem modern könyvműveltségünk kibontakoztatásának hátráltatásáért szintén hordozzák a súlyos felelősséget”.

„Jakó Zsigmond minden munkája kimerít és lezár egy témát hosszú időre”, summázta fejtegetéseit az *Erdélyi féniks*ről írt kiváló, bevezetésnek beillő recenziójában Mikó Imre. Aligha lehetne találóbban s tömörebben jellemezni Jakó Zsigmond történetírását. Ámde az *Erdélyi féniks*, mint minden igazán napjainkhoz szóló történelem, a lezárt témán túl meg is nyit egy másikat, nehezebben körvonalazhatót, soha elég tágra nem nyithatót: a súlyos felelősség témáját. Hiszen az újkori magyar művelődés évszázadai újra s újra megteremtették — a Misztótfalusi-sors szinte szó szerinti reinkarnálásával — az elmulasztott lehetőségeket, a lehetőségek elmulasztását. (*Kriterion*, 1974.)

Gulyás János: Bizonytalan vendég

„A kötet negyvenegy írása közül egyet elbeszélésnek vagy kisregénynek tekinthet az olvasó, kettőt-hármat novellának. De voltaképpen lírai kötetet vesz a kezébe, egyetlen első személyű elbeszélő és hős írásait” — kommentálja a fül Gulyás új novellás kötetét. Márpedig „bármely nyelvből kíséreljük meg magyarra áttenni, a *novella* jelentéseként az *elbeszélés* szavát-fogalmát nyerjük” — olvashatjuk Sükösd Mihály Örkény *Egyperces novelláiról* szóló recenziójában. A fül tehát nem ok nélkül siet megnyugtatóni a „Szépre Szomjas Olvasót”, hogy Gulyás novelláinak többségétől ne is várjon elbeszélést. Ezt azonban nem mentegetőzőképpen teszi, hiszen Modern Fül, és már a *Küzdelem az epikával*-ban is csak azért definiálta Sükösd a novella jelentését, hogy utána azonnal kijelenthesse: „Az egypercesekből viszont — a mintaértékűekből — éppen az elbeszélés hiányzik. Az elbeszélés igénye és szabályzata. Az egypercesek a hagyományos műfaji törvények szerint nem novellák.” Régen rossz ugyanis annak a műnek máma, ami a hagyományos műfaji törvényeket követi. Persze a kötelező rendhagyásnak is megvannak a maga határai. Sükösd is elmagyarázza okosan, hogy bár nincs bennük elbeszélés, mégis novellák az egyper-

cesek, amint hogy a fül is készséggel elismeri Gulyás novelláinak többségéről, hogy ha elbeszélés nincs is, de elbeszélő mindig van bennük.

De hát akkor szegény elbeszélő ugyan mit csinál? Azt is megmondja a fül: „Prózaverseket”. Hasonlóképpen, Örkény egypercesei sem maradtak munka nélkül, amiért bennük „a valóság novellába foglalt anyaga elveszti közvetlen eseménytartalmát”. Ellenkezőleg. Nagyon is módszeresen építkeznek, „modelleznek” míg „esemény, tér, idő és személyiség valóságos elemei hirtelen elcsavarodnak, önmaguk látszatra képtelen folytatásába csapnak át”. Amint hogy Gulyás „prózaversei” is „egy különös, színes, valósággá álmódott és álomba átforgatott világ képeit” teremtik meg, önmaguk látszólag képtelen, látszatra képes folytatását.

Elrendezhetnők tehát Gulyás novelláinak nem tekinthető félperceseit és félórásait az elbeszélésnek nem tekinthető új elbeszélő műfaj novellái közt; s így megkapnánk — egy elbeszéléstől tartózkodó elbeszélő novellamentes novellamodelljeit.

Csak hogy Gulyás novellái szabályos elbeszélések. Sohasem hiányzik belőlük az elbeszélés igénye és szabályzata. Még legrövidebb félpercese is elbeszélés: épp az a bravúr benne, ahogyan pár sorban, akár a népballada, rengeteg mindent elmond. A *Júlia szigete* például néhány sorban elbeszéli egy vidéki tanító egész sorstragédiáját: a menekülését a foglalkozás unalmából az udvarlásokba, beléésését a jól előkészített házasság csapdájába, a mindennapok gyötrő egyformaságát, a megszokott eseménytelenség borzalmait. S a néhány sorban még arra is jut Gulyásnak ideje, hogy érzékeltesse a munka — a foglalkozás — életmentő látszatait: „Minden reggel szomorúan ébredek, s előre félek, hogy mi lesz ebből; egyszer majd rám kiált az öregasszony, és vége lesz örökre mindennek. Melyiket válasszam, mielőtt rám kiált?

— Él még Bánk.

— Igen, Uram. Fogunk még kiáltani.

Gyorsan múlnak a délelőttök az iskolában, csak a délutánok lassulnak.”

Vagy a *Pókok*. Mindössze tizenhárom sor, még nem is teljes 13 sor, s benne van az egész történet, amiből Martin Walser *Az egyszarvú* címen félezer oldalas nagy sikerű pseudoporno regényt írt. De bármelyik novellát elővehetjük, egyikből sem hiányzik az elbeszélés. A gyakori, pontos idő- és helymeghatározások különben maguk is utalnak erre: „Az Intézet már kezdte temetni az első sajtó halottjait, amikor én is az Intézethez kerültem.” „Ezüst táj mosolyog élénk, villogó, táguló köreivel, azután mozdulatlan lesz, fehér, közömbös, akár a papok. Tél van.” „A falak már melegek. Március van. Villogó a szél, a vasárnap jól érzi magát.” „Látom a téren áthaladó villamosból, hogy a kutyáját sétáltató egyik öregúr, amint a kutya eljön a fától, azonnal megtöri az előre elövelt selyempapírral a seggét. A villamos két lámpa előtt is akadálytalanul kanyarodik tovább a hosszú sugárút felé. Mindenki örül. Reggel fél nyolc van.” Folytathatnánk az idézeteket oldalakon át, mert úgy szólván mindegyik lapon megtalálható az elbeszélésekben kötelező hely- és időmeghatározás. De sohasem a klasszikus, változtathatatlan eseménytér és a klasszikus, egyenletesen folyó, megfordíthatatlan abszolút idő formájában. A Gulyás-novellákban az idő az egyidejűségben, a tér az események relatív távolságában nyilvánul meg. A téren áthaladó villamos, a kutyáját sétáltató öregúr, két egymás utáni jelzőlámpa „megúsása” ábrázolja például a tavaszi reggel „téridejét”. Mindez persze már régen nem újság, hiszen éppen a téridőszerkezet újraértelmezésével kezdett elválni századunkban előbb a regény s aztán a novella is a klasszikus epikától.

De az elbeszélés térideje csupán a vonatkoztatási rendszert határozza meg; hátravan még a nehezebb, nem formalizálható rész, amivel minden elbeszélőnek külön meg kell küzdeni: az elbeszélés kibontakoztatása, a dolgok kikerekítése, az a különös kavargás, mely ismert és váratlan keverésével-keveredéséből a kifejlődés, az evolúció evidenciáját teremti meg. Ahol ez nincs meg, ott epikáról aligha lehet szó; de aki rájön, hogy a véletlenből hogyan szője meg a meghatározottság szálait, az megtalálhatja az elbeszélés fonalát akkor is, ha egyébként fűtyül a regény- és novella-

szerkesztés klasszikus szabályaira. A klasszikus elbeszélés oksági összefüggései és láncai helyett nyugodtan alkalmazhatja az evolúció kapcsolatrendszerét.

K. Jakab Antal elemezte — Vári Attila novellás kötetéhez írt előszavában — az efféle elbeszélésteremtő evolúció folyamatát. „Ha *történetnek* nevezzük az elbeszélés minden olyan elemét — írja —, amelyet az előzmények határoznak meg, és *mesének* minden olyan elemét, amely nem következik az előzményekből, akkor azt mondhatjuk: az epika mesélni kíván, mesét mesére halmozni, hogy elfelejtse és elfelejttesse, minél messzebbre tolja azt az óhatatlanul elközelgő, végzetes pillanatot, amikor a mesék történetekbe torkollanak, ahonnan nem lehet őket újratekdeni, csak befejezni, mert kezdetük foglyaivá váltak.”

Pontosan ez Gulyás novelláiban is mese és történet dialektikája. A megvalósítására persze nincsen sablon, minden esetben külön formát kell kitalálni. Az *Oszlop-sorok* például egy bokszbajnok életéről szól; lényegében a sportember egymás utáni meccseit sorolja el, külön számok alatt. Mindegyik meccs leírása részletező, aprólékos, élethű történet, bármelyik ökölvívó igazolhatja. Hogy is írhatna mást Gulyás, aki hosszú évek óta szolgál szorgalmasan a Sporthivatalban? Am a reális történeteket szabályszerű időközönként meg-megszakítja valami: egy régi emlék, homályos nosztalgia, váratlan bölcsekedés a nőkről, meghitt moralizálás, valami ingyen jött szerelem. Vagy valamilyen furcsa élmény, fantasztikus, de reális mese. És szabályszerűen és egyre intenzívebben a fölismerés, hogy meg kell halni. „Szörnyű lesz majd a vizes agyagban feküdni. Mereven, fehéren. Láttam ilyet többször is, de akkor még nem rólam volt szó.” Ilyen „nem rólam van szó” hessegeti állandóan tovább a befejezést. Úgyhogy a meccsek monoton során át végig ébren marad az olvasó érdeklődése, mert a mese csak a befejezés pillanatában válik kezdeté foglyává, a volt nagy sportolóval készített interjú — megghiúsításával. Lényegében ugyanez az elbeszélés-dialektika ismétlődik meg a *Sejtésben* is, csak ez a novella nem egy sportoló, hanem egy Budapesten tanuló afrikai egyetemista történetét meséli el. A félperces novellákban persze ilyesmire nincs idő; itt a helyzetek hamar véglegessé válnak, de egy-egy váratlan kép véletlen villanása ilyenkor is mindig kivezet belőlük. A nyelv nagyszerű esetlegességei nem engedik, hogy idő előtt lecsapjon a vég: a történetek befejezése. Kifejező, szellemes címekkel (*Délelőtti város Északról*, *Erzsébet szombaton*, *Bizonytalan vendég*), a címek alá írt „ajánlásokkal” („Ezerkilencszázhatvan-kilenc november kilencedikén éjjel, mikor ezt írtam, előtte egyedül sakkoztam a konyhában. Én nyertem. Spanyol megnyitással.”), leginkább azonban a kettő összhangjával (*Üzenet* — „Mindig a valószínűtlen az igaz.”, *Vera a másvilágon* — „Jön még valaki?”, *Tigris, kertiszéken* — „Merő álmélkodás az ember.”, *Noémi* — „A jóízű fürdéshez nem kell piszkosnak lenni.”) Gulyás rendszerint „nyelvi nyitást” teremt, ami után aztán már saját világában érezheti magát a mese.

Gulyás ugyanis pár szóval is tud önálló és szuverén világot teremteni; játszva — másként persze nem is lehet — alakjai köré tudja kanyarítani azt az atmoszférát, amit jobb híján „abszurd”-nak nevez az irodalomelmélet és a kritika. Vagy nevezük inkább — Páskándi Géza szavával — „abszurdoid”-nak. Mindenképpen meg kell ugyanis különböztetni a nyugati irodalomban elterjedt abszurd és kváziabszurd áramlatoktól. Sükösd Mihály is ezért használta Örkényről szólva a „kelet-európai abszurd” elnevezést. Vázolta is röviden az irány irodalomszociológiai hátterét, s utalt arra is, miért fogadja közönség s kritika gyakran értetlenkedve az efféle írásokat. Gulyás esetében még az is zavarhatta — már amennyiben egyáltalában figyelemre méltatták — kritikussait, hogy az ő abszurditása ízig-vérig mindennapjaink valóságában gyökerezik, semmi absztrakció nincs benne, a földhözragadtságig konkrét. „A debreceni híd mellett a csárda tele van külföldi vadászokkal és hajtóikkal — olvashatjuk egyik régi elbeszélésben. — A vattakabátos, csizmás, sáros, öregedő parasztemberek sült sonkát esznek tojással, és sört isznak. A külföldi vendégek erős, lebbencsel kevert krumplicevest, amit az öregek már meguntak. A gerendából petróleumlámpák lógnak, de üvegjük villanykörtéket fog közre. Nem égnek. Sötétség és bűz fogad bennünket. A nyugatnémet vadászok ordítózza szürcsölik a levest, az

öreg megfontoltan, csendben, késsel, villával, műanyag tálakból falják a sonkát, tojással. Mindenki elégedett. Gépkocsivezetőnk issza az unikumot, köhögi a füstöt, és szemüveget cserél." Nem holmi groteszk helyzet regisztrálásáról van itt szó; a humort az író teremti meg, a tartalom szempontjából afféle fölöslegességekkel, hogy „műanyag tálakból falják a sonkát, tojással”. Meg ilyesféleképpen: „Nemsokára hatalmas mellű, sárga blúzós lány jött velünk szemben, aztán egy halványkék selyem nadrágkosztümös, hosszú, fekete lány, akinek, szerintem, már csak a haja miatt is óriási volt a feneké.” Nem is mulasztotta el a kritika a kisregényt, melyből az utóbbi idézet származik, a már nyugaton is levitézlett „lüke regény” honi variánsának kinevezni. Pedig tán csak a besorolás tévés, és Gulyás novellisztikájának helyét igazában Örkény István, Hernádi Gyula, Páskándi Géza, Vári Attila, Bálint Tibor művészetének szomszédságában kellene keresni. Akárhogyan is, Gulyás János novelláit friss elbeszélőkészség, groteszk humor, mélységes együttérzés a szegényekkel s elesettekkel, erős realitásérzék s pompás nyelvi találékonyság jellemzi. Vagy a fül szerint: „végtelen pontossággal megfogalmazott, de végtelen szelídséggel éppen csak elszuttogott szavak az élet csillapíthatatlan szeretetéről”. S megint prózaiban: a mi „all round”, lírától tudományos tézisekig terjedő tehetségekhez szokott honi irodalmunkban Gulyás „csak” elbeszélő. Tán ezért is veszik észre nehezen? Pedig micsoda elbeszélő! (*Magvető, 1974.*)

VEKERDI LÁSZLÓ

Kormos István mágiája

Tudtam, legjobb műfordítóink egyike. Ösztönösen, megfogalmazatlanul vallottam, kijelentő mondatos terjedelemben. De most itt van válogatott versfordításainak gyűjteménye, s a bővebb indoklást nem odázhatom el.

Olyan örömmel rakja elénk fordításait, akár a verseit. Azt az utat, melyet a mű a papíron ballongabátja zsebéből, pénztárcájából asztalunkig megtesz, a kezünkig boldog oldottság lebegi át, függetlenül, hogy Kormos István vagy André Frénaud alkotása sorjázik-e azon. Mert végül is a más nyelvű vers az előhúzott papírokon Kormos alkotásává, magyarrá lényegült. Műhelyének két, egymásba nyíló szobája van, s az ajtó mindig nyitva áll.

Egyszer rádióműsorban kérdeztem, azt mondta: „A műfordítónak nem nyelveket kell tudni elsősorban, hanem versül kell tudni.” Igaza van, a fordító nem elégedhet meg az informálással, magyarrá, s talán még sajátjává is kell alkotni a verset, természetesen olyan határok között, melyeket az idegen költő húz meg. A fordítók nevét letakarva, egytől egyig fölismerhetem az övéit.

Mik egyszerre fölismerhető sajátosságai? Neki a műfordítás nem bérmunka, hanem ihletett kedvtelés, éppolyan szükséges, mint költészete. Egyik tágítja a másikat.

Elsőnek a nyelve, aztán a választása vall rá.

Maga választotta természetéhez illően a szegénységben szomorkodó Tu Fu-t, a Si King magányos-árva, szépségtől roskadozó dalait; a középkori portugálok kecses lantját örömmel hangolja föl a magyar szavakra, az ófrancia költészet pikantériájától dévajkodik, tobzódik Chaucer érzékletes sorain át, szölongatja a modern költészet zenekarát, melynek instrumentumai neki oly igen kedvesek. Azokat a moderneket szereti, akik az értelmet, érzelmet, érzékletességet nem tagadták meg, de nem is heverték bele az elkorhadt sablonokba. Már választásaiból is előhívhatom lelke